

Błażej Muzolf

**Rozplanowanie, chronologia i relacje kulturowe stanowisk lużyckich pól popielnicowych z Polski Środkowej w epoce brązu.
(Streszczenie dysertacji doktorskiej)**

Jako dysertację doktorską przedkładam 7 opublikowanych prac, spośród 115 pozycji, składających się na mój dorobek naukowy. Wyboru dokonałem na podstawie zawartości tematycznej i regionalnej. Są to publikacje z lat 2002-2017, dotyczące głównie wyników badań, którymi kierowałem w latach 1999-2010. Wiodącym tematem są zagadnienia związane ze społecznościami lużyckich pól popielnicowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Polski Środkowej, ale także terenów ościennych. W prezentowanych publikacjach zawarte są wyniki badań głównie osad tejże jednostki kulturowej oraz dwóch cmentarzysk. W moich pracach zaproponowałem nowe sposoby klasyfikowania obiektów osadowych oraz materiałów masowych. Podjąłem również temat chronologii materiałów, ich stylistyki powiązań międzyregionalnych oraz bardzo ważnego problemu rozplanowania przestrzennego osad i cmentarzysk, co stało się bez mała wiodącym tematem wszystkich prac, w mniejszym lub większym stopniu.

Pierwszą publikacją jest omówienie wyników badań na stanowisku Grabek 11 gm. Szczerców (pozycja 1). Stanowisko w Grabku to obiekt wielokulturowy o przebadanej powierzchni ponad 5 hektarów z około 1600 obiektami i blisko 60 000 zróżnicowanych materiałów zabytkowych. Ich chronologia zawiera się między paleolitem schyłkowym a cmentarzysku wczesnośredniowiecznym typu Alt Käßlich. Do poziomu chronologicznego lużyckich pól popielnicowych oraz kultury pomorskiej przypisano 1200 obiektów i blisko 50 000 fragmentów naczyń, co spowodowało konieczność stworzenia nowej klasyfikacji obiektów i materiałów masowych. W przestrzeni stanowiska w Grabku wydzielono 3 odrębne osady z interesującego nas przedziału chronologicznego oraz osadę i cmentarzysko kultury pomorskiej. W wyniku przeprowadzonych analiz pojawił się nowy, niezwykle ważny problem badawczy związany z rozplanowaniem przestrzennym osad. Zaproponowano wyróżnianie skupisk obiektów, które sklasyfikowano w 6 typach. Pierwsze pięć odpowiada, naszym zdaniem, tzw. zagrodzie i podstawowej jednostce społecznej, czyli rodzinie. Szósty typ to skupiska o przeznaczeniu wyłącznie magazynowo-gospodarczym. Wyróżnione skupiska składały się na poszczególne osady realizowane na planach kolistych z placem centralnym oraz na założeniach szeregowo-rzędowych. Pokuszono się także o próbę wyliczenia liczby rodzin zamieszkujących

dane osady i określenia wielkości liczebności ich populacji. Na zakończenie analiz osad z Grabka rozpatrywano także ich miejsce w mikroregionie osadniczym oraz powiązania z ościennymi grupami regionalnymi. Wykazano, że osady z Grabku przynależą do środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych, ale wykazują obecność elementów tak zachodnich, jak i być może południowo-wschodnich grup regionalnych.

Opracowanie materiałów łużyckich pól popielnicowych ze stanowiska Grabek 11, wyznaczyło dalszą moją drogę zawodową co sprowadza się do czterech podstawowych zagadnień, które rozwijałem w kolejnych pracach, są nimi:

- doskonalenie klasyfikacji formy naczyń, tak pod względem technologicznym, morfologicznym jak i stylistycznym;
- tworzenie spójnej klasyfikacji obiektów osadowych;
- próby odtworzenia planów zagospodarowania przestrzennego osad, oraz cmentarzyisk;
- śledzenie powiązań międzygrupowych.

Tychże zagadnień dotyczą kolejne prace uwzględnione w ramach mojej dysertacji, m.in. na stanowisku w Zgórzu 1-2 (pozycja 2). Badaniami przeprowadzonymi w latach 2005-2006 objęto tam obszar ponad 310 arów, z 1400 obiektami i blisko 28 000 artefaktami. Najliczniejsze znaleziska dotyczyły pozostałości osadnictwa społeczności łużyckich pól popielnicowych, a przy ich opracowaniu zastosowano identyczny model postępowania, jak w przypadku stanowiska w Grabku, ale poddano daleko idącej modyfikacji klasyfikację ceramiki. Cechą charakterystyczną materiałów ceramicznych stanowiska w Zgórzu 1-2 jest zdobnictwo wątkami w formie skośnych lub łukowatych szerokich faset i kanelur, które dominowały w Polsce Środkowej u schyłku III i w IV okresie epoki brązu. Przeprowadzona analiza występowania takiego zdobnictwa w innych grupach regionalnych łużyckich pól popielnicowych wykazała, że należy dopuszczać możliwość, iż jest to niewątpliwie wynikiem bezpośredniego wpływu z kręgu ugrupowań zakarpaccich. Na stanowisku zidentyfikowano pozostałości czterech osad o zróżnicowanym rozplanowaniu przestrzennym. Były one zakładane na planie koła lub owalu, często z placem centralnym, ale niekiedy o bardzo rozbudowanej wewnętrznej organizacji przestrzennej. Ponownie wykazano, że w ramach osad oprócz zagród rodzinnych występują także skupiska o przeznaczeniu magazynowo-gospodarczym, co może wskazywać na ich wspólnotowe wykorzystywanie. W oparciu o charakterystykę osad z Zgórza stworzono zgeneralizowaną ich klasyfikację w dwóch kategoriach. Kategoria I - to osady „długotrwałe” o powierzchni około 1 hektara z rozbudowaną strukturą wewnętrzną, zakładane na planie kolistym lub owalnym, tworzone przez kilkanaście rodzin lub więcej. Kategoria II - osady „krótkotrwałe” o powierzchni do około 0,5 hektara i

mniej rozbudowane w swej strukturze przestrzennej, tworzone przez kilka rodzin. Odnotowanie na tym stanowisku czterech osad w bezpośrednim sąsiedztwie i to bliskich sobie czasowo, podobnie jak w Grabku, wskazuje na funkcjonowanie w społecznościach łużyckich pól popielnicowych najpewniej systemu rotacyjnego w rolniczej eksploatacji terenu i nie ma mowy o kilkusetletnim czasie trwania na tym okresie pojedynczej osady o obszarze kilku hektarów.

Kolejne badane stanowiska gdzie odkryto osady wykazują one analogiczne układy, to m.in. stanowisko w Bieniądzicach oraz Smółsku (pozycja 3 i 4). Stanowisko w Bieniądzicach było badane w 2007 roku na trasie projektowanej obwodnicy Wielunia i obejmowało obszar 123 arów. Wyróżniono na nim m.in. osadę podgrupy kępińskiej grupy górnośląsko-małopolskiej łużyckich pól popielnicowych. Osada ponownie tworzyła układ kolisty z placem centralnym wokół którego wzniesiono zagrody. Jej datowanie należy umieszczać w przedziale V okresu epoki brązu - okres halsztacki C.

Natomiast badania w Smółsku przeprowadzono w latach 2008-2009 na obszarze ponad 867 arów, gdzie wyróżniono kilka faz osadnictwa łużyckich pól popielnicowych w jej odmianie kujawskiej (wschodniowielkopolskiej), z datowaniem w przedziale od V OEB po HaD włącznie. Wyróżniono dziewięć koncentracji obiektów z horyzontu pól popielnicowych, wśród których ujawniono m.in. osady na planie kolistym i owalnym z placami centralnymi. Również w ich obrębie jednoznacznie wyznaczono zgrupowania obiektów o czysto magazynowym przeznaczeniu, które zajmowały wydzielone strefy w osadach obok zagród właściwych.

Stanowisko w Lutomiarsku-Koziówkach, stan. 3a-c, zostało odkryte w 1945 i było badane w wielu sezonach, ale nie doczekało się całościowej publikacji (pozycja 5). Ostatnie badania zrealizowałem w 2009 roku i były one punktem wyjściowym do stworzenia monografii tego stanowiska. Jest to swego rodzaju „tell” Polski Środkowej, gdzie mamy do czynienia z 12 poziomami chronologiczno-kulturowymi, poczynając od obozowisk paleolitycznych a na czasach nowożytnych kończąc. Jednoznacznie z horyzontu pól popielnicowych zidentyfikowano zgrupowania obiektów o przeznaczeniu czysto magazynowym, ale także o charakterze mieszkalnym.

Kontynuacją prac nad społecznościami pól popielnicowych w Polsce Środkowej jest także temat cmentarzysk podjęty w odniesieniu do dwóch z nich (pozycja 6). Pierwszym jest cmentarzysko w Lutomiarsku-Wrzącej stan. 1, gm. Lutomiarsk (stanowisko archiwalne z badaniami uzupełniającymi), które łączy się z osadami na stanowisku Lutomiarsk-Koziówki stan. 3a-c. Drugim cmentarzyskiem jest obiekt z Mastek stan. 2, gm. Chąsno, pow. Łowicz, badane w latach 1963-1964, które dotychczas nie było udostępnione.

Dla obu cmentarzysk przyjęto ten sam schemat opracowania materiałów ceramicznych, jak dla tych pochodzących z osad. W wyniku tychże prac dokonano klasyfikacji i porównania stylistyki ceramicznej dla obu cmentarzysk. Jednak szczególną uwagę zwrócono na rozplanowanie przestrzenne nekropoli w celu porównania ich przestrzeni grzebalnych. Wykorzystano ustalenia Jacka Woźnego, które uległy w naszej propozycji pewnej modyfikacji. Po przeprowadzonej analizie, dość jednoznacznie wynika, że w przypadku cmentarzyska w Mastkach jego ogólny plan przestrzenny przyjmuje formę owalną, na którą składa się kilka stref grzebalnych. W przypadku cmentarzyska w Lutomierniku-Wrzęcej, z powodu braku przebadania większego obszaru cmentarzyska, mogliśmy stwierdzić występowanie grobów jedynie w pewnych skupiskach i zgrupowaniach, analogicznych jak na przebadanym całkowicie cmentarzysku w Mastkach. Jakkolwiek wydzielenie owych skupisk, zgrupowań i stref jest w znacznym stopniu obarczone subiektywnym spojrzeniem, to dla sprawdzenia obecności lub ich braku na innych poddano ponownej analizie szereg cmentarzysk badanych w przeszłości. Okazało się, że z takimi układami spotykamy się również m.in. w Słowiku stan. 1, pow. Łęczyca, jak i w Stobnicy stan. 1, pow. Piotrków Trybunalski.

W podsumowaniu streszczenia dysertacji należy stwierdzić, że szczególnie istotne, obok oczywiście „standardowych” rozważań chronologiczno-kulturowych, są propozycje odnoszące się do studiów nad rozplanowaniem przestrzeni osad i cmentarzysk. Już obecnie możemy stwierdzić uderzające ich podobieństwo.

Najistotniejszym, naszym zdaniem, osiągnięciem w odniesieniu m.in. do cmentarzysk jest stwierdzenie podobieństwa w liczebności domniemanych rodzin je tworzących, z hipotetycznie wyznaczoną liczebnością rodzin tworzących omawiane wcześniej osady. Są to zbieżności uderzające i wskazujące, że społeczeństwa pradziejowe z obszaru Polski Środkowej realizowały analogiczne założenia rozplanowania przestrzennego, tak w przypadku osad, jak i cmentarzysk przy zbliżonej lub identycznej liczbie rodzin je tworzących.

Wykaz publikacji:

1. Stanowisko Grabek 11. Publikacja monograficzna: *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, t. 2, red. R. Grygiel, Łódź 2002; Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” S.A. na stanowisku nr 11 w Grabku, gm. Szczerców, woj. łódzkie, rozdziały autorskie: B. Muzolf - Wprowadzenie, s. 27-31; Kompleks osadniczy z okresów halszackiego i lateńskiego, s. 121-384.
2. Stanowisko Zagórze 1-2. 2015, Muzolf B., Frączak M, Muzolf P, Plaza K.D., Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 1-2 w Zgórzu, pow. Kutno, woj. (trasa autostrady A1), *Via Archaeologica Lodziensis*, t. V, Łódź, 2015. (grant ministerialny).
B. Muzolf – autor rozdziałów: 1. Wprowadzenie s. 9-10; 3. Osadnictwo pradziejowe - uwagi wstępne, s. 17; 3.4.3. Osadnictwo lużyckich pól popielnicowych, s. 64-232, oraz artykuł: Muzolf B., *Wstępne omówienie wyników badań ratowniczych na stanowisku 1-2 w miejscowości Zgórze, gm. Strzelce, woj. łódzkie*, „Raport 2005-2006”, 2011, 113-124.
3. Stanowisko Bieniędzice 5. Artykuł: Muzolf B., *Sprawozdanie z badań wielokulturowego stanowiska archeologicznego na projektowanej obwodnicy miasta Wielunia w miejscowości Bieniędzice*, „Raport” 8, 2013, s. 429-448.
4. Stanowisko Smólsk 2/10. Artykuł współautorski: B. Muzolf, P. Kittel, P. Muzolf, *Sprawozdanie z prac badawczych na wielokulturowym kompleksie osadniczym w miejscowości Smólsk stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie (Autostrada A1, nr autostradowy:93, 91)*, „Raport” 2007-2008, Warszawa 2012, s. 43-64.
5. Stanowisko Lutomiersk-Koziówki 3. Monografia wieloautorska: *Lutomiersk-Koziówki stanowisko 3 a-c, pow. pabianicki, woj. łódzkie. Wielokulturowy zespół osadniczy od schyłku paleolitu po okres nowożytny*, Łódź 2012, strony autorskie: 9-25, 57-58, 114-188, 279-297 (grant ministerialny).
6. Stanowisko Lutomiersk-Wrząca 1, Mastki stan. 2 gmina Chąšno, województwo łódzkie. Monografia zbiorowa: Muzolf B., Zielińska A., Kittel P., *Lutomiersk-Wrząca stan. 1, gmina Lutomiersk, Mastki stan. 2 gmina Chąšno, województwo łódzkie. Dwa cmentarzyska z epoki brązu lużyckich pól popielnicowych z Polski Środkowej*, Łódź 2017; strony autorskie: 5-8, 17-15, 25-251 (grant ministerialny).

